

BUDA ATTILA

„Esti hét óra tájban itthon szoktam lenni”

Ambrus Zoltán idézése, IV.

1922-ben, amikor forma szerint Ambrus mondta fel a Nemzeti Színház vezetését, de gyakorlatilag a kultúrpolitika ejtette, még egy évtized volt hátra az életéből. Ezt természetesen csak az utókor tudja. A kor irodalmi életében jelen volt még saját korosztálya, az 1880-as évek elején pályakezdő társak, akikkel az illendőség igen, de a közös világvég csak lazán, egyes pontokon kötötte össze. Jelen voltak azok a nála fiatalabb szerzők, akik számára valamilyen szempontból példát jelentett írói munkássága, személyisége – és azok a sokkal fiatalabbak, akik pályája tulajdonképpen a világháború után kezdődött, akik sem nem ismerték, sem nem olvasták fénykorában, nem volt sok közülük Ambrus prózaírói gyakorlatához, témáihoz, értelmi és érzelmi világához, más eszmék, más célok, más eszközök és más ízlések gyakoroltak hatást műveikre.

1922 nyarától Ambrus megélhetésében véget ért a színház nyújtotta biztonság – legalábbis ami a munkájára igényt tartó szándékot illette. 1917-ben, amikor felkérték, sokat gondolkodott azon, hogy Bánffy Miklós támogatásával elfogadja-e ezt az állást, s döntését végül az segítette, hogy ígéretet kapott, amennyiben valamilyen ok miatt munkáját nem folytathatná tovább, hasonló jellegű állással kárpótolják majd. Erre azonban nem került sor, pontosabban méltatlan ajánlatot kapott, amit nem fogadott el. Nem maradt más választása, mint visszatérni a napisajtó kínálat egzisztenciához. De sem a Szózat, sem a Nemzeti Újság, sem a Budapesti Hírlap, sem az Előőrs, sem a Népszava nem vonzotta. Miklós Andorral, Az Est-lapok tulajdonosával korábban is jó kapcsolata volt, most ő fogadta be örömmel és tisztelettel a Pesti Napló szerzőinek sorába. 1923-tól kezdve rendszeresen ide írta színházi cikkeit, kritikáit, de utóbbiakban elkerülte a Nemzeti Színház előadásait. Figyelte a külföldi irodalmi életet, ismét rendszeresen olvasta a francia lapokat, közvetítette az új szerzőket, az új jelenségeket. Néhány tárcát is megjelentetett, s 1927-től haláláig Krónika címmel önálló rovata is volt. Ezek az írásai még az életművén belül is szinte teljesen ismeretlenek, pedig ekkor már teljes névvel jelezte őket, nem úgy, mint pályája elején, amikor monogrammal vagy álnévvel azonosította magát. Stílusa, tárgyalásmódja, terjedelmi igényei eltértek a korabeli napilapok irodalmi szándékú újságírói tevékenységet végző szerzőinek munkáitól, például Kosztolányi hasonló írásaiétól, de a legnagyobb különbség mégis tematikai volt. Ebben az utolsó évtizedben mintha száműzte volna magát a magyar kultúrából, mintha száműzte volna magából az akkori jelen uralkodó magyar kultúráját. Élete is megcsendesedett. Bár a kávéházi zsongás továbbra is az alkotás helye maradt, személyes tere második feleségének halála után az Üllői út és a József körút találkozásánál álló lakóház harmadik emeletére szűkült, ahol lányával és annak férjével, majd 1924 után unokájával élt együtt. De nem feledte azokat, akik társaságában pályája kezdődött.

1927. május 2-án vagy 3-án¹ valamikor nap közben Osvát Ernő, a Nyugat első számú szerkesztője, a magyar sajtótörténet legendás alakja a budapesti rendőrfőkapitányságon bejelentette felesége, Osvát Ernőné Steiner Kornélia eltűnését. Osváték az Aréna út 66. szám – ma: Dózsa György út – alatt laktak hár-

masban, lányukkal. Innen ment el az asszony feketébe öltözve aznap reggel, anélkül, hogy mondta volna, mikor jön vissza. Osvát szerint néhány nap óta részben nagyon izgatott, részben nagyon lehangolt volt; arra gondolt, hogy kárt tesz vagy tett magában. Ezt követően azonnal megkezdődött a keresés, s este, a Farkasréti temető szélén, a Bürökvölgy-dűlőben találtak is egy összeesett hölgyet, fekete ruhában. Mint utóbb kiderült, veronállal és luminállal mérgezte meg magát. A mentők beszállították a Rókus kórházba, ahová két év múlva, öngyilkossága után Osvát is került. Este kilenc után Osvát odament egy detektív társaságában, és azonosította feleségét. Okot azonban nem tudott megnevezni a tette. Az öntudatlan asszonyt vagy még az éjszaka során, vagy másnap délelőtt átszállították a Pajor szanatóriumba, ahol gyomormosást kapott, s injekciókkal magához térítették. Ezt követően az újságokkal azt közölték, hogy állapotában örvendetes javulás állt be – ötödikén reggel azonban meghalt. Temetése május 6-án 3 órakor volt a rákoskeresztúri izraelita temetőben.

Ambrus és Osvát egy generáció volt másfél évtized korkülönbséggel, egymáshoz közeli világképük, irodalmi eszményeik hasonlósága kölcsönös megbecsülést eredményezett, egyfelől rokonszenvet, másfelől tiszteletet ébresztve bennük. Ambrus számított Osvátra az Új Magyar Szemle szerkesztőjeként, Osvát kívánta Ambrus szerzőségét a Nyugatban. Amikor Osvát felesége meghalt, feltehetően a hír olvasásának pillanatában, néhány közvetlen, megrendült sorral fejezte ki részvétét, aminek javított fogalmazványa hagyatékában fennmaradt:

Mélységes megrendüléssel olvasom, hogy milyen borzasztó szerencsétlenség érte. Testvéri szívvel veszek részt szörnyű gyászában és kívánom, hogy idővel enyhülést találjon < abban a tudatban >: annak érzésében :|, hogy Önt < nagyon > sokan nagyon szeretik.

Ugyancsak irodalmi elveik közelségén alapuló szimpátia alakult ki Ambrus Zoltán és Babits Mihály között is. Sőt, Ambrus egyszer-kétszer inspirációt is jelentett Babitsnak. Például *Keresztülkasul az életemen* című emlékezésorozata egyik fejezetének – *Curriculum vitae* – néhány bekezdése Ambrus *Tücskök pusztulása* című háborús jegyzetének hatását mutatja.

Kevéssel az általános mozgósítás emlékezetes napja előtt, júliusnak már vége felé, egy délután, négy óra tájban, Budapesten ítéletidő támadt. Akit ez az utcán talált, nem felejtetheti el hamar, hogy mit látott. A levegő fülledtsége, a szinte tűrhetetlen hőség meg az, hogy az égbolt egyszerre olyan hamuszínű felhőpalástot öltött magára, aminőt csak a legritkábban látni rajta, gyanítottatta ugyan, hogy vihar készül, de mégis váratlan valami érte utol a hazafelé igyekező embereket, sőt a legelső fedél alá sietőket is. Kivételesen rémséges orkán rohanta meg a várost, valóságos tájfun; de ennek az igazán istenítéletyszerű zivatarnak ijesztően óriási erejénél is meglepőbb volt a rövid ideig készülődő égiháború kitörésének a szörnyű hirtelensége. Mindjárt nagy erővel kezdődő s egyre hatalmasabban élesedő szélfűtyölés és ennek kíséretében az andantéból a furiozóba roppant sebességgel átfutó zörgés volt az égi koncert bevezetője; és a hideg széltől meglepett, még izzadt ember alig gombolhatta be magán a kabátot, a rettenetes erejű forgószél a fákról levert sárguló leveleknek egész nagy sírkoszorúit táncoltatta az aszfalton, amerre szem

látott. Alig gondoltad el, hogy „Ennyi sárga falevél, már júliusban!”... és alig határozta el, hogy futni, rohanni fogsz az utca túlsó oldalán három-négy kapunyi távolságban lévő házba, ahová igyekeztél, már alig tudtál előbbre haladni, úgy vert vissza a szél; és amire átvergődöttél az utca másik oldalára – miközben bevert ablakok és utcalámpák üvegtörmelékei, cserép- és tégladarabok meg leszakított cégérholmik csörömpöltek, kopogtak körülöttem – már csak egy gondolatod volt, bemenekülni a legelső kapun! Jó, hogy be tudtál surranni rajta, mert a hatalmas kapu iszonyú dübörgéssel csapódott be utánad; ha hátba vágott volna?! ... A fedett helyen meghúzódva láthattad, hogy a tájfun milyen szorgalmasan csapkodja az udvar kövezetére a háztetőről a sok cserepet, a nyitott ablakokból pedig az ott felejtett mindenféle tárgyat... és hallhattad, milyen bőszerűen tud üvöltöni-bömbölni a vihar, s milyen serényen tud működni a mennykő. Micsoda recsegés-ropogás-csattogás! ... Mintha részekre szakadozva düledezne, és már-már összeomlna a világ... Micsoda égzengés, a mennydörgésnek micsoda dühöngése! ... aztán a villámcsapások muzsikája... a borzasztó dördületekre felelgető siketítő csattanások... az udvar mintha lángban állana a folytonos villámlástól... emellett a szél süvöltözése és visítózása... majd ismét ezek a dobhartyarepesztő csattanások! ... Számítgató: „ez itt csaphatott le, egészen közel!” ... És végül olyan felhőszakadást látsz, aminőről még nem volt fogalmad...

Ilyenformán tört ki a háború is, váratlanul, hirtelen... És a háború rettenetes forgószele is azzal kezdte, hogy mindjárt bevezetésül az előbb még láthatatlan, vagy legalább észre nem vett sárguló faleveleket verte le a fákról és perdítette olyan táncra, amelyhez képezt a Szent Vitusé csak tréfa. (Ambrus)

Míg egy napon aztán egyszerre minden megváltozott, szinte egyik pillanatról a másikra, mintha betörték volna az ablakok és bezuhanna a vihar. A gyertyák kialusznak ilyenkor, a papírok szerteröpülnek a szobában, az ajtók becsapódnak, a hideg szél ujját érezzük nyakunkon. Emlékszem, csakugyan szélviharral kezdődött, én akkor éppen megint otthon voltam, a rozoga, régi házban, ahol anyám hajdan a mustostököt megkívánta és a szép levelet megírta. Kellős közepét tapostuk a nyárnak. Én délben érkeztem meg Budapestről, útközben, jól tudom még, egy francia könyvet olvastam, mely bizonyos rejtelmes fizikai tünetenyekről szólt, esetleges kozmikus befolyásokról, amik planétánk életét megváltoztathatják. Ebéd után hirtelen elborult, szinte egészen sötét lett, mint ítéletnapján, a fák derékban megcsavarodtak, az udvar közepén hatalmas portölcsér emelkedett, s az emeletről egy ablaktábla csörömpölve zuhant a pázsitra. A kapu fölött magától csöngött a drótcseggő. Minden olyan volt, mintha csakugyan valami kozmikus erő ragadta volna meg a világot, s az elemek harcával jelentené be, hogy ezentúl minden másképp lesz, mint eddig volt.

Valóban minden másképp lett, s azon a napon derékba törve, kétfelé oszlik az életem, mint különben talán mindenkié, aki akkor már ember volt. Másnap izgatott csoportok gyűltek az utcákon, mindenki a jövőt találgatta, a katonasorban lévők már bevonulásra készülődtek, a türelmetlenek a vasúthoz gyalogoltak ki ujságért. A vonat valószínűtlenül ké-

sett. A szerelvények végnélkül vesztegeltek az állomásokon, s teljes huszonnégy óráig tartott, míg szülőhelyemről visszaérkeztem Budapestre. Budapesten már a levegő is megváltozott, a gépkocsiknak valóságos puskaporszagát éreztem, mely elvegyült a nyárvégi külvárosok zöldségbüzebe s az arcokon villogó vagy aggodalmas feszültséget láttam. A biztonságérzés és nyugalom eltűnt a világból, ez tűnt el legelőször, de mikor aztán legközelebb újból szülőföldemre utaztam, megállapíthattam, hogy eltűnt például a mustostök is; mert kinek lett volna még kedve ilyesmit élvezgetni? (Babits)

Ambrus és Babits egyaránt a Nyugat szerzői voltak, az Ambrus-hagyaték örzi Babits Mihály néhány sorát, amely még a Nemzeti Színház vezetésének idejében keletkezett:²

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Felhívására közlöm, hogy hajlandó vagyok a *Vihar*-fordításom előadási jogát 2 000 Korona, azaz kettőezer korona összegért a Nemzeti Színháznak rendelkezésére bocsátani.

Babits Mihály

Kapcsolatuk 1928 áprilisa után vált ismét közelebbivé, amikor az alapító, Baumgarten Ferenc Ferdinánd halála után és a leszármazottakkal folytatott per lezárulását követően megkezdte működését a magyar szép- és tudományos irodalom alkotóinak támogatására létrejött Baumgarten Alapítvány. Kurátorai, Babits Mihály és Basch Lóránt maguk mellé tanácsadó testületet választottak, s ennek tagjául kérték fel Ambrus Zoltánt is, aki ezt, elsősorban Babits munkáját segítendő, elfogadta:³

Méltóságos Urunk!

Méltóságod szíves volt a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány tanácsadó testületének tagságát elfogadni. Ezért hálás köszönetünket ezúttal is kifejezve, van szerencsénk az alapító oklevelet megküldeni és közölni, hogy az alapítványi tanács határozata értelmében az alapítvány f. é. november 1-én lép életbe.

Amidőn kérjük, hogy bennünket munkásságunkban támogatni és az alapítvány ügyét kegyes pártfogásába venni méltóztassék, vagyunk kiváló tisztelettel:

Babits Mihály
Dr Basch Loránt

A Tanácsadó Testületbe az alapítványi alapszabály szerint a két kurátor négynégy tagot javasolhatott, ami alapján ez a névsor véglegesült: Ambrus Zoltán, Mikes Lajos, Osvát Ernő, Réti István, Schöpflin Aladár, Szekfű Gyula, Thienemann Tivadar és Voinovich Géza. Emellett Babits arra az esetre, ha bármilyen akadályoztatás következtében nem tudná kuratori feladatát ellátni, sorrendben Ambrust, Schöpflint és Kárpáti Aurélt nevezte meg saját maga helyettesítőjeként. A grémium első ülését 1928. december elején tartotta:⁴

Van szerencsénk ezennel meghívni a Baumgarten alapítvány Tanácsadó Testületének első összejövetelére, december 5-én, szerda d. u. 5 órára, Sas u. 1. (Kéve helyiség).

Kiváló tisztelettel a Kuratórium nevében

Babits Mihály

Az első értekezlet ülésrendjéről a Babits-hagyatékban fennmaradt Török Sophie rajza, eszerint az asztalfőn a két kurátor ült, a hosszú asztal két oldalán egymással szemben Ambrus–Thienemann, Osvát–Mikes, Schöpflin–Szekfű, az asztalfővel szemben pedig Réti István ült. Voinovich nem tudott részt venni. Az ügyrendi és működési szabályok között a Tanácsadó Testület elnökét is megválasztották, Osvát javaslatára Ambrus Zoltánt.⁵ Aztán nem egészen egy év múlva, 1929. október 28-án Osvát lánya halálos ágya mellett ugyanazt az utat követte, amit két évvel korábban felesége. Az elnök ekkor a következő sorokat írta kurátor- és testületi társainak:⁶

Tisztelt Uraim,

Osvát Ernő halálával nemcsak a magyar irodalmat és jóbarátjait érte fájdalmas veszteség, hanem a Baumgarten-alapítvány tanácsadó testületét is. Ő, aki minden egyéni érdekét, minden ambícióját, még munkásságának legnagyobb részét is feláldozta idealizmusának – ő, aki olyan jól ismerte irodalmi viszonyainkat és önmegtagadó figyelmességével talán mindenkinél jobban megismerte a régibb, újabb és legújabb tehetségek értékét, a múlt évben, ezen a helyen |: ismert lelkiismeretességével és ítéletének biztonságával |: nekünk is becses tanácsokat adott. Javaslom, hogy Osvát Ernő halálán érzett mély megindulásunkat és irányában való hálánkat fejezzük ki a mai ülés jegyzőkönyvében.

Osvátról az alapítvány november 23-i ülésén emlékeztek meg. Az ekkor készült jegyzőkönyv szerint: „Elnök az ülést megnyitván, mély fájdalommal emlékszik meg Osvát Ernő tanácsadó testületi tag elhalálozásáról, ki az alapítvány működésének első évében nagy szaktudását és teljes odaadását állította ennek az irodalmi ügynek is szolgálatába, ezért az iránta érzett hála és kegyelet jegyzőkönyvi megörökítését indítványozza. – / Egyhangúlag elfogadtatik. –” Aztán a következő napirendi pontként Osvát helyére kellett valakit választani, s a jelen lévő Mikes, Schöpflin, Voinovich, Szekfű több javaslattal élt. Természetesen a jelenlévők egymás ajánlásait megkritizálták, Ambrus például Elek Artúrt kifogásolta, akinek a nevét Schöpflin vetette fel. Jelölését aggályosnak tartotta, mivel az első évben évdíjat kapott, s tanácsadói testületi tagsága szemben állt ezzel, egyben meg is hiúsította volna az évdíj esetleges meghosszabbítását. Hasonló összeférhetlenségi észrevétellel élt évekkor korábban is, még a Nemzeti Színház igazgatójaként, amikor Pekár Gyula minisztériumi tisztviselőként állami színházban akarta előadatni *Danton* című darabját.

A húszas évek végén már Magyarországon is érezni lehetett egy világméretű gazdasági válság előjeleit. A Baumgarten Alapítvány létrejöttének évében a Magyar Film(híradó) tudósított arról, hogy Hermann Miksa kereskedelemügyi miniszter fővédnöksége alatt országos mozgalom kezdődött a hazai termelés fokozására. A filmhíradó szerint ugyanis „Csonkamagyarország” importjával 100 000 munkást és 10 000 tisztviselőt tart – külföldön. Ugyanakkor idehaza ezrével nyo-

morognak munka nélkül magyar munkások és magyar risztviselők⁷ Utódjának, Bud Jánosnak – aki még pénzügyminiszterként 1927 elején a gazdaság konszolidálása után bevezette az új fizetőeszközt, a pengőt – a tőzsde- és bankpánikkal is szembe kellett néznie, majd a munkanélküliséggel, a termelés, illetve a jövedelmek csökkenésével. A kármentés, valamint az újabb konszolidációs kényszer természetesen gazdasági eszközöket kívánt, de ezek mellett jelentős szerep jutott a kampányszerű ideológiának is. Utóbbi elsősorban a Magyar Hét elnevezésű eseménysorozatot jelentette, amelynek legfőbb célja az volt, hogy a nagyközönseget magyar áruk vásárlására sarkallja.

A Magyar Gyáripar 1930. októberi száma beharangozta az az évi, a hónap közepére tervezett ünnepi hét programját.⁸ Központi helyre kerültek „a magyar termelés érdekében rendezendő látványosságok”. Ennek érdekében megtartották a *Magyar ipari munka nagymenete* című felvonulást. „A menet célja az, hogy a magyar fogyasztók tömegeinek figyelmét megfelelő ötletekkel, eleven mozgalommal és színes rendezéssel hívja fel a magyar ipartermékek jóságára és pártolására.” A lap egy-két felvételt is közölt az előző évi felvonulásról, ezeken a főváros utcáin néhány cégnévvel feldíszített teherautó látható, nem nagyszámú érdeklődő által körülvéve. 1930-ban kétszer tervezték a bemutatót, de a második a rossz idő miatt elmaradt. A felvonuláson természetesen minden csak magyar gyártmányú lehetett. A Magyar Hét szervezői bizottságot hoztak létre, s várták a legkülönbélebb ötleteket, amelyek elősegíthetik a magyar áruk kelendőségét. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a hazai termelés pártolásának gondolatáról minden iskolatípusban és minden iskolaévben órákat tartsanak, s azokon e témából a diákok dolgozatokat is készítsenek. Nem maradhatott el a Magyar Hét tízparancsolata sem:

1. Te vagy az oka a munkanélküliségnek, ha nem magyar árut vásárolsz.
2. Idegen áruk fogyasztásával idegen népek jólétét és magad szegénységét fokozod.
3. Nincs okod reá, hogy tiszteld és keresd az idegen árut, a magyar ipar ma már egészséges, biztató, árban és minőségben versenyképes gazdasági ágazat.
4. Azért támogasd a magyar ipart, mert fejlődése által lesz erős az ország. Ettől függ családod, gyermeked jövője.
5. Józan önzésből szeresd tehát a magyar ipart, sorsa a te sorsoddal közös.
6. A magyar áru magyar anyagból magyar munkások kezével készül.
7. Csak magyar árut vásárolj.
8. A magyar föld termékeit fogyaszd.
9. A Magyar Hét alatt figyeld a kirakatokat, olvasd a lapoknak azokat a hirdetéseit, amelyek magyar árukat ajánlanak, hogy megismerd a magyar termelést és fogadd meg, hogy csak ezeket vásárolod (kényszerítő szükség esetét kivéve).
10. Évenként 52 Magyar Hetet tarts.

Mindezen kívül a hét rendezőbizottsága október elején irodalmi pályázatot is hirdetett, külön a vidéki, külön a budapesti szerzőknek. A pályaműnek propagálnia kellett a magyar ipart – persze irodalmi köntösben. Terjedelmet nem szabtak meg, de hangsúlyozták, hogy „nem kell hosszúnak lenni”. A díjazásra ezer pengőt szántak, ami jelentős összeg volt. Viszont zavart okozott, hogy nem derült ki, ez

az egész az első helyezetté, vagy az összes díjazott együtt kap majd ennyit. Feltétel volt még, hogy a versnek vagy prózának a Magyar Hét első napjáig, október 18-ig valamilyen sajtótermékben meg kellett jelenni. A kiírást bejelentő hírek után a vidéki és fővárosi napilapok sűrűn közölték a díjat elnyerni kívánó szerzők műveit, de néha az igénytelenség közlésviszatarató kényszerét is jelezték. Utóbbira csak egy példa, Bottlik Mihály pályaműve Kunhegyesről, megjelent a Budapesti Hírlap október 15-i számában:

*Magyar, védd magad!
Országod után munkád gyümölcsét,
Éhes gyerekek végső falatját
Veszik el tőled!*

*Végy magyar árut:
Véded a jövőt, véded a hazát!*

A rendezőbizottság október 18-a után a Magyar Hét befejező napjáig meghosszabbította a benyújtási határidőt. Majd a döntést meghozó zsűribe felkérték Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Ambrus Zoltánt, Fenyő Miksát és Pethő Sándort. Ők azonban, olvasva a beérkezett műveket, valahogy nem siették el a sorrend felállítását, többször is módosítva a határidőt. Amikor már nem lehetett tovább halogatni, a Babits Mihályhoz mint zsűrielnökhöz érkezett, feltehetően több szűrőn átment verseket és prózai műveket ő postázta a zsűri tagjainak:⁹

Az egyik borítékban vannak a budapesti, másikban a vidéki pályaművek, számozva, sorrendben. Csatolva mindeniknek katalógusa, melyben megtettem a kívánt kijelöléseket. Csatolva azonkívül a budapesti és vidéki pályázat feltételei, valamint egy cikk mely a Magyar Gyáripar c. lapban a pályázatról megjelent.

Tisztelettel és üdvözlettel

Babits Mihály

A Babits által mellékelt cikk valószínűleg az előbb ismertetett, név nélküli írás volt a Magyar Gyáriparból. Aztán december 18-án, majdnem két hónappal a pályázat lezárása után, amikor már nem lehetett halasztani valamilyen eredményhirdetést, ismét írt a zsűritagoknak:¹⁰

Méltóságos Uram,
a Magyar Hét irodalmi pályázatának zsűrije holnap, pénteken d. e. 4 órakor tartja a GYOSZ helyiségében (Akadémia u. 1.) ülését. (A döntést minden részről nagyon sürgetik, s ezért kényszerültünk a lehető legkorábbi dátumra tenni az összejevetelt.)

Szíves üdvözlettel, tisztelő híve

Babits Mihály

Ambrus azonnal válaszolt:¹¹

Igen tisztelt Elnök Úr!

Szerda óta nagy lázban fekszem és így a zsűri ma délutáni ülésén nem vehetek részt. Nem tudom, levélben lehet-e szavazni, ha igen, legyen

szabad közölnöm, hogy a fővárosi pályaművek közül Buday Barna 141. számú „Iparpártolás” c. pályaművének adnám ki a jutalmat. A vidéki pályaműveket rendkívül gyengének találtam. Ha a díjat mégis ki kell adni, azt hiszem csak Kisléghy Kálmán „Magyar Hét” című verséről vagy Sztrókey Lajos „Gondolatok a Magyar Hétről” c. pályaművéről lehet szó, ha ugyan az utóbb említett, név nélkül közölt cikk megfelel a pályázat feltételeinek.

Szíves üdvözlettel tisztelő híve

Ambrus Zoltán

Nem lehet tudni, hogy a zsűri jelen lévő tagjai milyen kritériumok alapján választottak a pályázók közül, de az biztos, hogy a szociális tényező is jelentős szerepet játszott:¹²

Méltóságos uram,

a tegnapi tanácskozás eredményéről beszámolva közlöm, hogy a zsűritagok többsége a Magyar Hét irodalmi pályázatának díját *költőnek* kívánta juttatni, s ezért úgy döntött, hogy a rendelkezésére álló összeget – mely talán az előre hirdetettnél valamivel több lesz – a pályázaton résztvevő legjobb versek szerzői között osztja föl, és pedig nagyobb részt *Szép Ernő*nek, kisebb összegeket *Erdélyi József*nek és *Várnai Zseninek* juttatva.

Nincs kizárva, hogy még egy különdíj is kiadható lesz, prózai mű számára, s ebben az esetben ezt a kitüntetést a bizottság *Buday Barna* Méltóságod által is ajánlott cikkének szánja és tartja fenn. Fenyő Miksa mint a zsűri egyik tagja, megígérte, hogy ez ügyben tájékozik és közbenjár.

A költők előnyben részesítésénél a szavalható vers nagyobb propaganda ereje, s részben, gondolom, a költők szegénysége döntött.

A vidéki pályázat eredményét a zsűri általában nagyon gyatrának találta, a díjat mégis kiadandónak vélte, mert a vidék „mellőzése” a Magyar Hét-mozgalom szempontjából nemkívánatos hatást kelthetne. A vidéki pályaművek közül *Sztrókey Lajos* cikkét, melyet Méltóságod is kiemelt, mindannyian oly kiemelkedőnek találtuk, hogy ámbár névtelenül jelent meg, s így voltaképp a pályázat feltételeinek nem minden kétséget kizáróan felelne meg, mégis tekintetbe vettük, s a díjat egyenlően osztattuk föl közte s két vers, egy pécsi és egy nyíregyházi költő művei közt. (Kisléghy itt nem jöhetett tekintetbe, minthogy nem vidéki író, s verse is, mielőtt a vidéki lapban megjelent volna, Budapesten látott napvilágot.)

Szíves üdvözlettel kész híve

S mielőbbi jobbulást kívánva

Babits Mihály

A napilapok kishírei alapján a pécsi költő Honti István, a nyíregyházi pedig Titkos Andor volt. Szép Ernő versét október 18-án, a Magyar Hét első napján szavalták el a Nemzeti Színház esti előadás előtt, címe: *A magyar ünnep elé*. Az 1800-as évek második felének verseszményét imitáló strófák a következők:

Magyarország, Magyarország,
Hová fogyott kerek orcád,
Hulló könnyé vált a véred,
Mink vagyunk csak a szegények.

Rigó itthon szerzi fészkrét,
Rózsabokor öltözékét,
Pillangó az ínyenc mézet,
Idegenbe egy se téved.

Mink vagyunk csak a szegények,
Most van helye érc erénynek,
A hűséges fegyelemnek,
Röghöz ragadt szerelemnek.

Kenyeret a munkás kézbe,
Kalácsot kapsz a helyébe,
Itt költsd azt az ezüst pengőt,
Úgy lesz arany a jövődöd.

Védjed egymást, magad véded:
Száz ezer kéz nyúl elébed.
A te húsd-véred, nézzed,
Dolgot adj a magyar kéznek.

Urak, hölgyek, ifjak, lányok,
Ünnep elé trombitálok,
A lelketek tűzét kérve,
Magyar Hétnek ünnepére.

Magyar hazád magyar kézzel,
Magyar ésszel, szép ízléssel,
Ami kell, megadja rendre,
Ne szorulj az idegenre.

A szent tűzből egy-egy szikra,
Egyik napra s a másikra:
Magyar ünnep ne egy hétig,
Virágozzon örökétig!

1928 tavaszán egy Csiszár Béla nevű egyetemista kereste meg Ambrust:¹³

Méltóságos Uram,

Bocsánataért esedezem, mikor így ismeretlenül fölkeresni bátor vagyok. Horváth János, egyetemi tanárom disszertációm témájául Méltóságod működésének és munkásságának földolgozását tűzte ki, s ugyanakkor az én kérésemre is hajlott. A disszertációnak 1917 decemberéig bezárólag bibliográfiai anyaga össze van gyűjtve, ám a további tíz év anyaga hiányzik. Azután Méltóságodtól szeretném megérdeklődni párizsi tartózkodásának, francia kapcsolatainak hiteles és bővebb történetét, azután az eltelt tíz évét is stb.

Mivel nem akarnám Méltóságodat munkájában és kellemetlen időben zavarni e fontos kérdések miatt, választottam elsőnek a levélbeli megkérést. Ezért lekötél[e]zné Méltóságod szerénységemet, ha szíves lenne pár sorral arról értesíteni, hogy megengedi-e meglátogatását, illetőleg fogadni méltóztatna-e és mely időpontban.

Méltóságod szíves válaszáért már előre is hálás köszönetemet tolmácsolva vagyok igaz tisztelője

Csiszár Béla

Cím: Csiszár Béla, szig[orló]. tanár, Budapest, I. Horthy Miklós út 17.

A levélíró húszas éveinek elején járt, a több mint negyven év korkülönbség, a kijelölt feladat, amelyet a tanárjelölt érdeklődése váltott ki, illetve az életmű távlata eleve megszabta kapcsolatukat. Bár Ambrus soha nem ambicionálta, hogy műveiről írjanak, netalán valamilyen szempontú pályakép készüljön róla, a napi jellegű írások mellett az Irodalomtörténet 1918-as évfolyamában Szinnyei Ferenc kétrészes, összefoglaló jellegű tanulmányt közölt munkásságáról. Ekkor már majdnem negyvenéves írói múlt állt mögötte. Ez az írás az Ambrus-irodalom mérföldköve lett, egyes megállapításai folyamatosan felbukkannak a későbbi, Ambrusról szóló

szakirodalomban. 1928-ban jelent meg Pintér Jenő irodalomtörténetének képes kiadása, amelyben Ambrus is helyet kapott. Bár a terjedelmi kérdések önmagukban nem mérvadók, s összefoglaló-értékelő jellegű szakkönyveink soha nem nélkülözik az aktuális ideológia jelenlétét sem, a kanonizáló céllal íródott munka mindezzel együtt jelzi az olvasói-szakemberi értékelést: míg a vele egy generációba tartozó kortársai közül Gárdonyinak hat, Herczeg Ferencnek hét, Ambrusnak a városi írók között alig egy oldal jutott. Pintér Jenő véleménye szerint: „nem erős a mesekitaláló képessége, köznapri értelemben véve elbeszélni sem tud érdekesen [...]”.¹⁴ Vagyis Ambrus mellőzi, nem alkalmazza az anekdotikus ábrázolást, a magyar próza hagyományos kellékét. A szerző elismeri ugyan műveinek gondolatgazdagságát, iróniáját, műveltségét, stíluserejeit, de megemlíti a kibontakoztatás tapasztalható lassúságát, bonyolultságát, az elbeszélő kiábrándultságát, néha szatirikus hangját, amelyek – teszi hozzá kimondatlanul – nem szolgálják az olvasói érdeklődés tartósságát. Pintér Jenőnek ezenfelül ebben a rövid összefoglalóban Ambrus regényalakjairól szólva van egy érdekes megjegyzése is: „Többnyire az az érzésünk, hogy bölcsekedésük nem a saját helyzetükből folyik, hanem azt mondják, amit az író ad ajakukra.” Furcsa ez a megállapítás, vajon például Gárdonyi és Herczeg alakjai nem azt mondanák, amit íróik, kitalálók az ajakukra adnak? Vagy Pintér Jenő várt volna el az Ambrus-hősöktől más mondatokat? Csiszár Béla azonban az ellentétes véleményekkel nem foglalkozva, saját érdeklődése nyomán akart Ambrussal foglalkozni. Horváth János témakijelölésének azonban később elgondolkodtató visszfénye lett – erről persze Csiszár Béla nem tudott semmit. Amikor egyetemi mentora engedélyezte számára a tervezett vizsgálódást, Ambrus még élt. Több mint egy évtizeddel később, 1941-ben Nemes Nagy Ágnes állt hasonló feladat előtt a pesti egyetemen. Alapvizsgálója után, szakvizsgálója előtt meg kellett írnia egy, a jelentkezés feltételéül szabott disszertációt. Ennek tárgyául Babits Mihályt választotta, aki májusban, a kérvénye benyújtásának pillanatában még szintén élt. A témaválasztást ekkor Horváth János azzal utasította vissza, hogy irodalomtörténeti vizsgálódásokat csak halott írók munkásságáról lehet folytatni. „Szerencsére” Babits augusztus elején meghalt, így a dolgozat megírására mégis lehetőség nyílt.¹⁵ Vajon 1928-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára Ambrus Zoltánt már a halottak között tartotta volna számon?

A március eleji levélre, nyilván munka közben hamarosan megszületett a következő:¹⁶

Méltóságos Uram!

Szíveskedjék megbocsátani, hogy ismételten zavarom s hogy gépen írok, de írásom teljességgel olvashatatlan, s így kényszerülve vagyok ehhez a nem éppen udvarias tónushoz folyamodni. Mivel pedig nem szívesen zavarom látogatásommal, választottam a levéli elintézését. Több felvilágosításra lenne szükségem: azonnal el is sorolom a kérdéseket.

1. Méltóságod őseiről nem tudtam semmi adatot felkutatni: Kempelen könyvében több A-család van, s mind különböző előnevű: kik voltak ezek |: t. i. Méltóságod ősei |: honnan származtak, előnevük, Méltóságod szülei honnan származtak el, Erdély mely részéből, édesapja írt-e és mit, a litterátori hajlamot és tehetséget kitől örökölte, s volt-e már ennek nyoma az előbbieknél is a családban?

2. Az írói hajlam mikor kezdett Méltóságodnál jelentkezni először és hogyan, minő formában; hogyan kezdett kibontakozni? Gyermekekorában

már volt-e valamelyes irodalmi tevékenysége, azután a gimnáziumban és az egyetem kezdetén? Párizs előtt és Párizs után?

3. Másik megfejtethetlen és fontos kérdés, hogy Méltóságod fordította-e francia nyelvre az „Őszi napsugárt”? Ha nem, ki volt a fordító?

4. Életéből melyik regénybe dolgozott bele részleteket avagy csak egyszerű remineszcenciákat?

5. Most jelenleg minő lapok és folyóiratok r[endes]. munkatársa.

Bár kérdéseim még többen is lennének, de nem akarom velük |: sokaságukkal |: Méltóságod jogos haragját kihívni. Nagyon hálás leszek és nagyon le leszek kötelezve, ha Méltóságod csak ezekre |: is |: válaszolni kegyeskedik. Kérnem kell, ne méltóztassék megharagudni, hogy választ remélek, de ezek olyan fontos dolgok, melyeket a disszertáció-bíráló professzorok nagyon is megkívánnak, s így nékem is alkalmazkodnom kell az ő kívánalmaikhoz.

Méltóságod szíves és kimerítő válaszáért esedezve, vagyok igaz köszönettel hálás és őszinte lekötelezettje

Csiszár Béla

Cím: Csiszár Béla, Bp., I., Horthy út 17. I. e.

Erre a címzett azonnal válaszolt, fogalmazványa hagyatékban olvasható:¹⁷

Kedves Csiszár Úr!

sok kérdésére írásban fe|: lelni nem érek rá :|: nincs érkezésem :|< lelni nem érek rá >< nincs érkezésem > úgyis < több >|: éppen elég az :| az ír-nivalóm, de előszóval szívesen állok rendelkezésére, ha fölkeres. Esti hét óra tájban itthon szoktam lenni, de jó lesz, ha egy nappal előbb telefonon érdeklődik, hogy másnap < hét óra > esti hét óraker itthon lehetek-e. Telefon: József 360–24.

Tisztelő híve

A dolgozat a következő tanév elején elkészült, írója azonban még egy kis utómunkát szeretett volna:¹⁸

Méltóságos Uram!

Disszertációm elkészült, de mivel némely részletkérdésre vonatkozólag még bátorkodnám Méltóságod útbaigazítását igénybe venni, arra kérném Méltóságodat, kegyeskedne kitűzni a szokott időben, 7–8 között egy napot kitűzni a jövő héten kedd és szombat kivételével, hogy e kérdésekre nézve szíves útbaigazítását megkaphassam.

A nyár elején kerestem Méltóságodat, de a szobalány által mondott időt nem tudtam összeegyeztetni a magam programjával. Így telefonon kerestem, de mindkét hívásomra a Continental-szálló portása válaszolt, azt hiszem, Méltóságod írhatott meg más számot, amelyet – mondanom se kell tán, hogy – pontosan betartottam.

Méltóságod elnézését kérve egy újabb zavarásért, vagyok hálás tisztelője

Csiszár Béla

I. Horthy u. 17.

Hosszabb szünet után a levélíró négy év múlva jelentkezett ismét, beszámolva az elmúlt évekről:¹⁹

Méltóságos Uram!

Méltóztassék megengedni nekem, akire Méltóságod már bizonyára nem is emlékezik vissza, hiszen oly régen tettem már tiszteletemet a Méltóságodról írandó doktori tanulmány tárgyában, hogy a születésnapjára minden jókívánataimmal felkereshessem Méltóságodat, s kívánhassak még sok-sok boldog esztendő. Szabad legyen ugyanakkor egy szerényebb örömhírrrel is kedveskednem Méltóságodnak: a disszertáció most már teljesen elkészült, s már a tavasszal nyilvánosság elé is bocsáthatom. Megvallom, már két, sőt három éve elkészítettem, de akkor közbejött egy kétéves párizsi tartózkodás, amely alatt nem volt alkalmam foglalkozni a tanulmány sorsával, egész időmet lekötötte a Magyarországnál vállalt párizsi tudósítói tisztem és egyéb dolgok is akadályozták a dolgozat kiadásában. Most végre nyugalmasabb napokhoz értem, itt lenn vagyok vidéken gróf Zichy Aladárnál titkár – egy jobb jövő reményében s végre foglalkozhatok dolgozatommal. Természetesen azóta az irodalomtörténetírás módszerében mélyreható változás állott be, egyetememen győzedelmeskedett a szellemtörténeti módszer, amelynek két-három évvel ezelőtt még a disszertációkban való érvényesítése még nem volt megkívánva, de ha nem is kívánnák ma sem, akkor is át akartam volna dolgozni e szerint dolgozatomat.

Húsvét körül fel fogok menni Budapestre, s akkor, ha Méltóságodnak nem volna ellenére, felkeresném és bemutatnám „művem”, mielőtt egyetemi tanárom elé bocsátanám, illetve nyomdába adnám, hogy Méltóságod önmaga állapíthassa meg, hogy kutatásaim és levont következtéseim korrespondálnak-e az igazsággal; egyáltalában, hogy helyesek-e? Kérem Méltóságos Uramat, hogy ha ez nem esne nehezebbre, volna kegyes megjelölni, hogy mikor és hol kereshetném fel. Szíves értesítését még egy másik dologban is kérem: fejlődésrajzomnak egy helyén egy sebezhető pontot érzek: ez az ifjúkor, s annak is íróvá való kifejlődésének etapa. Ez az időszak nem elég világos számomra: Rákosi Viktor visszaemlékezéseiben (Új Idők, 1897. II. 3. l.) arról tudósít, hogy, mint kiskisgimnazisták, Méltóságodék regényeket írtak, majd később színdarabokat, s viszont az 1879-ben |: mint :| fellépő író színikritikával debütál, s 1886-ig nem jelenik meg tőle novella. Milyenek voltak a korabeli hajlamai, miért lépett fel esztétikai dolgokkal? Mi volt erre hatással és ösztönzéssel? Rákosi ez adata komoly, s arra lehet építeni? Ifjúkora mely időszakában gondolt arra, hogy kritikával kezdje el pályáját, s miért éppen ezzel? Dolgozatomnak ez homályos része, szeretnék erre világot deríteni, s ezért kérem Méltóságodat, kegyeskedjék felvilágosítani e részben. Hajlamai e korban és később is mely műfajhoz kötötték és vonták leginkább: az elbeszélő irodalomhoz vagy a kritikához?

A második pont, amiben szintén Méltóságod szíves felvilágosítását kérem, a következő: ismeretesek a mai kiadási nehézségek, különösen ilyenemű dolgozatok számára. Lehetne-e Révaiéknál elérni, hogy ezt a tanulmányt, mely nemcsak a magyar irodalom egyik legértékesebb és legjelentékenyebb írójával, hanem az ő irójukkal is foglalkozik, s megraj-

zolja egész pályaképét, hogy ezt ők kiadják? Vagy nem méltóztatik-e ismerni oly folyóiratot, mely ezt kiadná? Ahová én dolgozom, Magyarország, Magyar Kultura és Magyar Szemle, ott ílynemű és ilyen hosszabb tanulmányt nem tudnak leközölni részletekben sem. Ha Méltóságod lesz oly jó jelezni, hogy Révaiéknál esetleg nem lenne reménytelen a dolog, úgy én húsvétkor felmenve, felkeresném őket.

Méltóztassék megbocsátani, hogy ennyi kérdéssel zavarom, s hogy kitüntető válaszát kérem: sajnos jelenleg gátolva vagyok a felmenetelben, viszont húsvétkor már magammal szeretném vinni a kész s kikorrigált dolgozatot is. Legyen szabad még egyszer kérésemet Méltóságod szíves jóindulatába ajánlanám, melynek kérésével vagyok, mély tiszteletem kifejezése mellett, Méltóságod igaz híve

Csiszár Béla

Ambrus azonban erre a levélre már nem válaszolt. Megírása idején ugyanis influenzával viaskodott Üllői úti lakásán családjá körében, állapota egyre válságosabb lett, s egy héttel később, 28-án meghalt.

Csiszár Béla írása három folytatásban jelent meg a Budapesti Szemle 1935. évi számaiban. Hogy milyen volt az első fogalmazvány, amiről 1928-ban beszélgetett Ambrussal, vagy milyen volt az a változat, amit feltételezhetően az egyetemen benyújtott, nem lehet tudni. Mindenesetre bevezetőjében Ambrus generációjának tagjairól úgy írt, mint akik a kiegyezés után bekapcsolódhattak a nyugati szellemi áramlatokba, erényeik közé tartozott a realista ábrázolás, a lélekrajz, a gondos szerkesztés, az elmélyedő elemzés, az árnyalati különbségek kifejtésére is alkalmas nyelv. Úgy látta, hogy az olvasóközönség nem becsülte annyira, amennyire megérdemelte volna – holott a népszerűség, a sok olvasó csak egyik ismérve az irodalmi mű hatásának –, és saját korában elszigetelődött, ami Ambrus utolsó évtizedében megfelelt a valóságnak. Észrevette prózájának líraiságát, a kiábrándultságot, a részvétet, valamint a mese- és a történeti novellák értékeit, némelyik hőséne Ambrus-vonását. Megállapította, hogy a modern kor életéből vett írásaiban „a közösség vizsgálata kevésbé vonzza, mint egy egyéniségé”. Kritikaként említette a párbeszéd hosszúságát, s csodálkozott a *Solus eris* című kisregény arisztokrácia-ismeretének forrásain. (Csiszár Béla nem tudta, hogy Ambrus Vilma nevű húga nevelőnő volt egy grófi családnál, s levelei és elbeszélései szolgálhattak inspirációként.) De nem mondott semmit háborús jegyzeteiről, sem az utolsó évtized napilapokban megjelent írásairól. Ezek a harmincas évek elején még nem jutottak el az Ambrusról szóló beszéd küszöbéig.

És ki tudja? Talán annak, akiről írt, így is kedvére lett volna ez a kritikusi, színikritikusi munkásságát is árnyaltan tárgyaló, a múlt századforduló közönségigényét, a napisajtó üzleti vonatkozásait, s ezek függvényében az irodalmi közlemények átalakulását is bemutató tanulmány.

JEGYZETEK

¹ Az esetről a napilapok csak alig adtak hírt, Az Est és a Magyarország május 4-i tudósítása több ponton ellentmond egymásnak.

² Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak; Budapest, 1919. szeptember 30.

³ Babits Mihály és Basch Lóránt – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1928. szeptember 12.

⁴ Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, Budapest, [1928.] november 25.

⁵ A Baumgarten Alapítvány. *Dokumentumok 1917–1941. (1–5.) 1. 1917. szeptember–1929. június.* Szerk., szöveggond., bev., jegyz. TÉGLÁS János, Argumentum, Budapest, 2003, 404–412.

⁶ Lila tintaírású fogalmazvány, ceruzaírású kiegészítéssel, lelőhelye az Ambrus-hagyaték, OSZK Fond 471.

⁷ <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=8996>

⁸ [Név nélkül], *A Magyar Hét, október 18–26.*, Magyar Gyáripár, 1930/10, 3–4.

⁹ Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1930. december 18. előtt]. Kézírás névjegykártya hátoldalán.

¹⁰ Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1930. december 18.]. Kézírás, levélpapíron, boríték nélkül.

¹¹ Ambrus Zoltán – Babits Mihálynak, Budapesten, [1930. december 19.]. Kézírás névjegykártyán.

¹² Babits Mihály – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1930. december 20.]. Gépirás, levélpapíron, autográf utolsó mondattal és aláírással, boríték nélkül.

¹³ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, [Budapest, 1928.] március 1. Gépirás, boríték nélkül, autográf aláírással.

¹⁴ PINTÉR Jenő *Magyar Irodalomtörténete. Képes kiadás. (1–2.) 2. A magyar irodalom a XX. században*, Franklin, Budapest, 1928, 142.

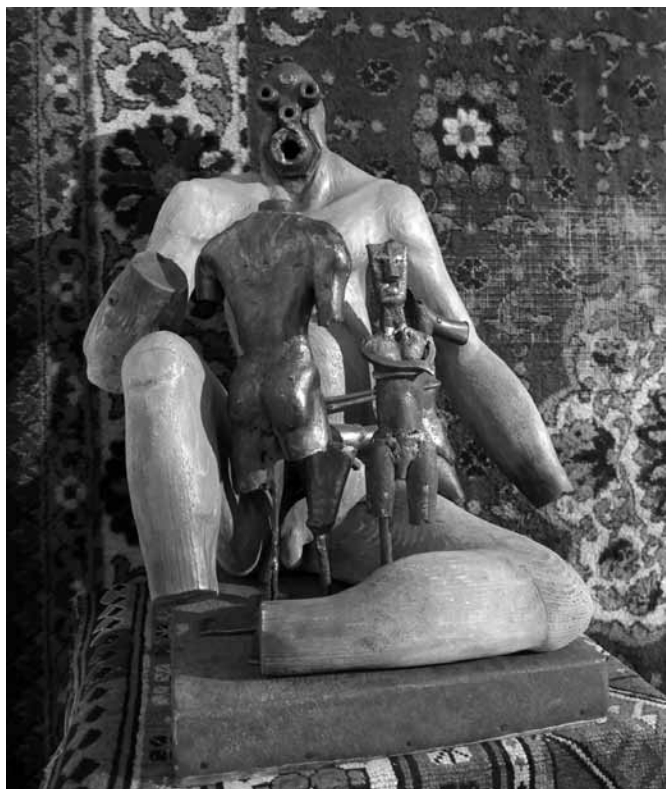
¹⁵ NEMES NAGY Ágnes, *Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja = Uő, Az élők mértana. Prózai írások 1–2.*, szerk., utószó HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, 2, 205.

¹⁶ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1928. május 29. Gépirás levélpapíron, boríték nélkül, három helyen autográf kiegészítéssel, ugyanilyen aláírással.

¹⁷ Ambrus Zoltán – Csiszár Bélának, Budapest, 1928. június 1.

¹⁸ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1928. október 12. Kézírás, levélpapíron, boríték nélkül.

¹⁹ Csiszár Béla – Ambrus Zoltánnak, Vajta, Fejér m., 1932. február 20. Gépirás, levélpapíron, boríték nélkül, autográf aláírással.

LIPKOVICS PÉTER, Kronosz gyermekei, 2020–2023, festett fa, vas (Enniszülniölni részlet); Ragadozó, 2005–2023, festett fa és szákvászon, vas, bőr (Enniszülniölni részlet)